

پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی در دانشجویان و دین پژوهان

فریبرز صدیقی ارفعی^۱
علی یزدخواستی^۲
مریم نادى راوندی^۳

چکیده

هدف: این پژوهش، با هدف بررسی پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی در دانشجویان و دین پژوهان انجام شده است. **روش:** روش پژوهش حاضر از نوع همبستگی است و جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دانشجویان و دین پژوهان حوزه علوم اسلامی شهید بهشتی دانشگاه کاشان در سال تحصیلی ۹۲-۹۳ بود که با استفاده از روش نمونه گیری طبقه‌ای (تعداد ۲۲۸ دانشجو) انتخاب شدند و به پرسش‌نامه هوش معنوی عبدالله زاده و همکاران و مقیاس تاب آوری کانر و دیویدسون پاسخ دادند. **یافته‌ها:** به منظور تحلیل داده‌ها از میانگین، انحراف معیار، ضریب همبستگی پیرسون و آزمون استقلال استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان داد که هوش معنوی و میزان تاب آوری دانشجویان رابطه مثبت معنی دار دارد. از سوی دیگر بین دانشجویان دختر و پسر در هوش معنوی و میزان تاب آوری تفاوت معناداری وجود ندارد. هم‌چنین بین دانشجویان و دین پژوهان در هوش معنوی و میزان تاب آوری تفاوتی مشاهده نگردید. **نتیجه‌گیری:** نتایج نشان داد هوش معنوی می‌تواند نقش مؤثری در میزان تاب آوری افراد داشته باشد. پژوهش حاضر اطلاعات مهمی برای فرد، دست‌اندرکاران نظام آموزشی و مراکز مشاوره فراهم می‌آورد تا افراد از طریق پرورش هوش معنوی در مواجهه با مشکلات و تنش‌های زندگی سازگاری بهتری را نشان دهند و در جهت ارتقا تاب آوری افراد گام بردارند.

واژگان کلیدی: تاب آوری، هوش معنوی، سازگاری، دین پژوهان.

دریافت مقاله: ۹۲/۱۰/۱۲؛ تصویب نهایی: ۹۳/۰۵/۰۸.

۱. دکترای روان شناسی؛ دانشیار دانشگاه کاشان (نویسنده مسئول) / آدرس: کاشان، بلوار قطب راوندی، دانشگاه کاشان، دانشکده

علوم انسانی / شماره ۰۳۱۵۵۹۱۲۷۷ / Email: fsa@mail.kashanu.ac.ir

۲. استادیار گروه تربیتی دانشگاه کاشان.

۳. کارشناس ارشد روان شناسی تربیتی دانشگاه کاشان.

الف) مقدمه

تاب‌آوری در طی دو دهه گذشته در حوزه روان‌شناسی مورد توجه زیادی قرار گرفته است (محمدی، ۱۳۸۴: ۳۵). مفهومی که گرچه هنوز در مورد ماهیتش توافق چندانی صورت نگرفته اما به دلیل این که یک از شاخه‌های سلامت روان است اهمیت خاصی دارد (محمدی، ۱۳۸۴: ۴۰).

نیومن^۱ (۲۰۰۳) فرایند یا توانایی انطباق دادن خود با چالش‌ها و تهدیدات و غلبه بر آن‌ها را تاب‌آوری می‌نامد.

آلورد^۲ و همکاران (۲۰۰۶) معتقدند تاب‌آوری به مهارت‌ها و توانمندی‌هایی اشاره دارد که فرد را قادر می‌سازد با سختی‌ها، مشکلات و چالش‌ها سازگار شود. هر چند برخی از ویژگی‌های تاب‌آوری قابل آموزش می‌باشد، با یک جمع‌بندی کلی می‌توان تاب‌آوری را شامل موارد زیر دانست: حفظ آرامش زیر فشار، انعطاف‌پذیری در مواجهه با موانع، اجتناب از راهبردهای فرسایشی، حفظ خوش‌بینی و احساسات مثبت به هنگام دشواری‌ها و خلاص شدن از موانع درونی. فرد تاب‌آور به طور عادی قادر به تفکر خلاقانه و منعطف درباره حل مسائل است. یعنی هر وقت که نیاز داشته باشد از افراد دیگر کمک می‌خواهد و از شایستگی حل مشکلات مربوط به خود و دیگران برخوردار است. افراد تاب‌آور درجه‌هایی از سلامتی و استقلال را نشان می‌دهند. آن‌ها قادرند که خود فکر کنند و آن را عملی سازند. آن‌ها می‌توانند نظرات انتقادی خود را به دیگران انتقال دهند. آن‌ها احساسات خوبی نسبت به اطرافیان دارند و به توانایی خود برای تغییر دادن محیط‌شان باور دارند.

هالی^۳ (۲۰۰۰) ادعان می‌دارد با وجود تعاریف مختلف از تاب‌آوری، در تمام تعاریف چندین وجه مشترک وجود دارد: ۱- تاب‌آوری سطحی از مقابله با سختی‌ها است یا درجه‌ای است که افراد به مشکلات پاسخ می‌دهند. ۲- تاب‌آوری آرامش و راحتی به دنبال دارد به عبارت دیگر افراد، تاب‌آوری را به منظور ترمیم بدبختی‌ها و فائق آمدن بر سختی‌ها به کار می‌گیرند و ۳- سرانجام تاب‌آوری توانایی‌ای است که به افراد امکان غلبه بر سختی‌ها و مشکلات را می‌دهد.

فلاج^۴ (۱۹۸۸) اعتقاد دارد که تاب‌آوری طی یک فرایند شکست مجدد ایجاد می‌گردد و انسجام مجدد فرد در این فرایند شکست، به انرژی نیاز دارد که این انرژی یک منبع معنوی و ذاتی است. به اعتقاد فلاج نیرویی در درون هر فرد وجود دارد که از یک منبع معنوی سرچشمه می‌گیرد و وی را به سوی

---

1. Newman
2. Alvord
3. Hawley
4. Flach

پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی ... ♦ ۳۷۵

خودشکوفایی، نوع دوستی، خرد و هماهنگی سوق می دهد. تعدادی از تحقیقات انجام گرفته در حوزه تاب آوری نشان می دهند که خوشبینی، یافتن معنا در تجارب منفی، دیدن تجارب منفی از دیدگاهی مثبت و نگاه کردن به آن ها به عنوان تجارب ضروری زندگی، اعتقاد به وجود یک منبع، باور به وجود یک قدرت برتر و باور به این که شخص توانایی حل مسأله را دارد با تاب آوری و سازگاری با ضربه روانی همبستگی بالایی دارد (کلیل، ۲۰۰۳: ۲۵).

صیدی سارویی و همکاران (۱۳۹۲) معتقدند هر چند برخی از ویژگی های تاب آوری به صورت ژنتیکی در فرد وجود دارد اما مهارت های تاب آوری قابل آموزش است و می توان در افراد تقویت نمود.

آمینودین^۱ (۲۰۰۹) نشان داد از آن جایی که مسأله سلامت روانی به خصوص در دوران دانشجویی از اهمیت زیادی برخوردار است، بررسی عوامل تأثیرگذار بر آن حائز اهمیت می باشد. از جمله عواملی که می تواند بر سلامت روانی دانشجویان مؤثر باشد هوش معنوی می باشد. طبق نتیجه پژوهشی در مالزی، اگر در آموزش، تعادل در پرورش انواع هوش ها در نظر گرفته شود، دانشگاه ها افرادی توانمند تربیت می کنند.

در زمینه هوش معنوی تحقیقات چندان منسجم و نظام مندی در جهت شناخت و تبیین ویژگی ها و مؤلفه های آن به اندازه سایر انواع هوش صورت پذیرفته است و همین امر خود، دشواری های بسیاری را در راستای تشخیص دقیق مؤلفه ها و ویژگی های آن بر سر راه محققین ایجاد می نماید (باقری و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۶). هوش معنوی در ادبیات روان شناسی برای اولین بار در سال ۱۹۹۶ توسط استیونز^۳ و بعد در سال ۱۹۹۹ توسط امونز^۴ مطرح شد (سهرابی، ۱۳۸۷: ۳۱).

حریری و زرین آبادی (۱۳۹۰) اذعان می دارند به کمک هوش معنوی می توان به تجزیه و تحلیل مسائل اساسی در زندگی و حل مشکلات پرداخت، به فعالیت های خود، معنا و ارزش دهیم و اعتبار رفتارهای خود را بررسی کرده، آگاهانه در مورد عملکردمان تصمیم گیری کنیم. به عبارتی افراد زمانی از هوش معنوی استفاده می کنند که بخواهند از ظرفیت ها و منابع معنوی برای تصمیم گیری های مهم بهره برداری کنند هوش معنوی در ایجاد ارزش ها و دیدگاه های افراد نقش عمده ای ایفا می کند.

بر حسب نظر امونز (۲۰۰۰) هوش معنوی به کارگیری اطلاعات معنوی در جهت انطباق با محیط و حل مسائل زندگی می باشد.

---

1. Kalil
2. Aminuddin, H
3. Stevens
4. Emmons

زوهر و مارشال^۱ (۲۰۰۰) هوش معنوی را در ارتباط با طرح پرسش‌های چرا و چگونه می‌دانند. این نوع پرسش‌ها به کنکاش و تعمق درباره معنای زیرین تجربه‌ها و مشکلات زندگی اشاره داد. در واقع هوش معنوی ظرفیت ذاتی انسان، جهت معنادهی به تجربه‌ها و مشکلات می‌باشد

امونز (۲۰۰۰) بیان می‌دارد که دانشجویان با هوش معنوی بالا، ظرفیت تعالی و تمایل بالایی نسبت به هوشیاری دارند. آنان این ظرفیت را دارند که بخشی از فعالیت‌های روزانه خود را به اعمال معنوی اختصاص دهند بنابراین داشتن هوش معنوی در زندگی دانشجویان می‌تواند باعث رشد و شکوفایی آنان گردد.

اندک بودن پیشینه پژوهشی این موضوع لزوم توجه بیش از پیش به هوش معنوی در دانشجویان و دین پژوهان را نمایان می‌سازد از جمله تحقیقات صورت گرفته می‌توان به پژوهش حمید و همکاران (۱۳۹۱) با عنوان بررسی رابطه سلامت روان و هوش معنوی با تاب‌آوری در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی کرمان اشاره نمود که نتایج تحقیق وی نشان داد که بین سلامت روان و تاب‌آوری رابطه مثبت معنادار و بین هوش معنوی و تاب‌آوری رابطه مثبت معناداری وجود دارد، هوش معنوی به طور معنی داری تاب‌آوری را پیش بینی می‌کند و نتایج آزمون تی مستقل حاکی از آن بود که بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ تاب‌آوری تفاوت معنی داری وجود ندارد.

همچنین نتایج پژوهش پورنسایی و همکاران (۱۳۹۲) با عنوان رابطه سلامت روان و هوش معنوی با تاب‌آوری در بین دانش آموزان پایه ششم شهرستان بندر انزلی نشان داد که بین سلامت روان و تاب‌آوری رابطه مثبت معنادار و بین هوش معنوی و تاب‌آوری نیز رابطه مثبت معناداری وجود دارد. نتایج آزمون تی مستقل نشان داد که بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ تاب‌آوری تفاوت معناداری وجود ندارد.

دهقانی و رجبی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان بررسی رابطه تاب‌آوری با سلامت روان و هوش معنوی در دانش آموزان دبیرستانی شهر بوشهر به این یافته‌ها دست یافتند که بین تاب‌آوری و مشکلات سلامت روان رابطه منفی و معنادار و بین هوش معنوی و تاب‌آوری رابطه مثبت معنادار وجود دارد. هم چنین هوش معنوی پیش بین قوی تری برای سلامت روان است و بین دانش آموزان دختر و پسر از لحاظ تاب‌آوری اختلاف معنادار وجود ندارد.

خرمایی، رحیمی و قلی پور (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان بررسی رابطه تاب‌آوری، هوش معنوی و هوش اجتماعی در نوجوانان به این یافته‌ها دست یافتند که بین تاب‌آوری، هوش معنوی و هوش اجتماعی

پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی ... $\diamond$ ۳۷۷

همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد. هم چنین هوش معنوی می تواند تاب آوری را به طور مثبت و معناداری ($\beta=0/64$ ، $p<0/01$) پیش بینی کند ولی هوش اجتماعی قادر به پیش بینی تاب آوری نیست.

اسمیت (۲۰۰۵) در مطالعه‌ای نشان داد که هوش معنوی لازمه سازگاری بهتر با محیط است و افرادی که از هوش معنوی بالاتری برخوردارند تحمل آن‌ها در مقابل فشارهای زندگی بیشتر بوده و توانایی بالاتری را در جهت سازگاری با محیط از خود بروز می دهند.

یانگ و ماب (۲۰۰۷) در پژوهشی با عنوان مطالعه هوش معنوی پرستاران به این نتیجه دست یافتند که بین زنان و مردان از نظر هوش معنوی تفاوت معناداری وجود ندارد.

بر اساس مبانی نظری مطرح شده و با توجه به نتایج مرور مطالعات، تاکنون پژوهشی که به طور مستقیم به بررسی پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی در دانشجویان و دین پژوهان پردازد وجود ندارد. لذا این پژوهش با هدف پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی در دانشجویان و دین پژوهان انجام شده است و درصدد پاسخ گویی به این سوال‌ها است که آیا بین هوش معنوی و میزان تاب آوری دانشجویان رابطه وجود دارد؟ آیا بین دانشجویان دختر و پسر از نظر هوش معنوی و میزان تاب آوری تفاوت وجود دارد؟ آیا بین دانشجویان و دین پژوهان از نظر هوش معنوی و تاب آوری تفاوت معناداری وجود دارد؟

ب) روش پژوهش

این پژوهش از آن جایی که به پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی در دانشجویان و دین پژوهان می پردازد، از نوع همبستگی است. جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه دانشجویان پسر و دختر مقطع کارشناسی دانشگاه کاشان و دانشجویان دین پژوه حوزه علوم اسلامی شهید بهشتی دانشگاه کاشان در سال تحصیلی ۱۳۹۳-۱۳۹۲ می باشد که با استفاده از روش نمونه گیری طبقه‌ای (دختر و پسر)، دانشجویان و دین پژوهان) متناسب با حجم، تعداد ۲۲۸ نفر از آن‌ها با استفاده از جدول مورگان به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند.

ج) ابزارها

پرسش نامه هوش معنوی: پرسشنامه هوش معنوی توسط عبدالله زاده، کشمیری و عرب عامری ساخته شده و هنجاریابی شده است. این پرسشنامه شامل ۲۹ سوال و دو عامل می‌باشد. عامل اول با ۱۲ سوال «درک و ارتباط با هستی» نامگذاری شد و عامل دوم با ۱۷ سوال «زندگی معنوی با هسته درونی» نامیده شد. عبدالله زاده و همکاران گروه هنجاری را که شامل ۲۸۰ نفر بودند که ۲۰۰ نفر از آنان دانشجوی دانشگاه منابع طبیعی گرگان و ۸۰ نفر از دانشجویان دانشگاه پیام نور مرکز بهشهر بود، مورد بررسی قرار داد. از این تعداد ۱۸۴ نفر دختر و ۹۶ نفر پسر بودند. ابتدا پرسشنامه مقدماتی ۳۰ سوالی توسط سازندگان آزمون تدوین گردید و روی ۳۰ نفر از دانشجویان اجرا گردید. پایایی این آزمون در مرحله مقدماتی به روش آلفا برابر ۰.۸۷ بود، در تحلیل سؤال به شش لوب، ۱۲ سؤال حذف شد و پرسشنامه نهایی با ۲۹ سوال تنظیم شد. در مرحله نهایی پرسشنامه روی ۲۸۰ نفر گروه نمونه اجرا شد، پایایی در این مرحله ۰.۸۹ به وسیله آلفای کرانباخ بود و روایی محتوایی صوری سوالهای آن بالای ۰/۳۰ به دست آمده است. در چرخش به روش واریماکس برای کاهش متغیرها ۲ عامل اصلی به دست آمد که عامل اول با ۱۲ سوال «درک و ارتباط با سرچشمه هستی» نام گذاری شد و عامل دوم با ۱۷ سوال «زندگی معنوی با هسته درونی» نامیده شد (عبدالله زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۵۰).

مقیاس تاب‌آوری کانر و دیویدسون^۱ (CD-RIS): کانر و دیویدسون (۲۰۰۳)، این پرسش‌نامه را با بازبینی منابع پژوهشی ۱۹۹۱-۱۹۷۹ در زمینه تاب‌آوری تهیه نمودند. بررسی ویژگی‌های روانسنجی این مقیاس در شش گروه: جمعیت عمومی، مراجعه‌کنندگان به بخش مراقبت‌های اولیه، بیماران سرپایی روان پزشکی، بیماران با مشکل اختلال اضطراب فراگیر و دو گروه از بیماران مبتلا به اختلال استرس پس از ضربه، انجام شده است. سازندگان این مقیاس بر این باورند که این پرسش‌نامه به خوبی می‌تواند افراد تاب‌آور را از غیر تاب‌آور در گروه‌های بالینی و غیر بالینی جدا کند و می‌تواند در موقعیت‌های پژوهشی و بالینی به کار برده می‌شود (محمدی، ۱۳۸۴: ۱۷۰). پرسش‌نامه تاب‌آوری کونور و دیویدسون ۲۵ گویه دارد که در یک مقیاس لیکرتی بین صفر (کاملاً نادرست) تا پنج (همیشه درست) با دامنه ۲۵-۱۲۵ نمره گذاری می‌شود. این مقیاس در ایران توسط محمدی (۱۳۸۴) هنجاریابی شده است. برای تعیین روایی این مقیاس نخست همبستگی هر نمره با نمره کل بجز گویه ۳، ضریب‌های بین ۰/۴۱ تا ۰/۶۴ را نشان داد. سپس گویه‌های مقیاس به روش مؤلفه اصلی مورد تحلیل عاملی قرار گرفتند. برای تعیین پایایی مقیاس تاب‌آوری کونور و دیویدسون از روش الفای کرونباخ بهره گرفته شد و ضریب پایایی ۰/۸۹ به دست آمد (محمدی، ۱۳۸۴: ۱۷۲). این مقیاس اگر چه ابعاد مختلف تاب‌آوری را می‌سنجد ولی دارای یک نمره کل می‌باشد. روایی (به روش تحلیل عوامل و روایی

پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی ... ۳۷۹

همگرا و واگرا) و پایایی (به روش بازآزمایی و آلفای کرونباخ) مقیاس توسط سازندگان آزمون در گروه- های مختلف (عادی و در خطر) احراز گردیده است (سامانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۹۳).

د) یافته های پژوهش

جدول ۱: شاخص های توصیفی نمرات متغیرهای پژوهش

متغیر	N	M	SD	حداقل	حداکثر
هوش معنوی	۲۲۸	۱۱۳/۵۲	۱۴/۶۳	۷۳	۱۴۵
تاب آوری	۲۲۸	۶۴/۳۲	۱۲/۶۸	۱۵	۹۸

جدول ۱ میانگین و انحراف استاندارد متغیرهای پژوهش را نشان می دهد. همان طور که جدول بالا نشان می - دهد میانگین نمرات هوش معنوی دانشجویان دانشگاه کاشان برابر با ۱۱۳/۵۲ می باشد و میانگین نمرات تاب آوری دانشجویان دانشگاه کاشان برابر با ۶۴/۳۲ می باشد.

جدول ۲: شاخص های توصیفی متغیرهای پژوهش در دانشجویان دختر و پسر و پژوهان

متغیر	جنسیت	N	M	SD
هوش معنوی	دختران	۱۰۷	۱۱۵/۳۵	۱۴/۵۱
	پسران	۱۲۱	۱۱۲/۳۰	۱۴/۴۹
تاب آوری	دختران	۱۰۷	۶۴/۸۴	۱۲/۰۲
	پسران	۱۲۱	۶۴/۱۵	۱۲/۹۹
هوش معنوی	دین پژوهان	۱۸	۱۱۹/۱۶	۱۱/۳۷
	دانشجویان	۲۱۰	۱۱۳/۲۷	۱۴/۹۲
تاب آوری	دین پژوهان	۱۸	۶۶/۱۶	۱۰/۱۱
	دانشجویان	۲۱۰	۶۴/۳۳	۱۲/۷۲

۳۸۰. فرهنگ در دانشگاه اسلامی ۱۲

جدول ۲ میانگین و انحراف استاندارد متغیرهای پژوهش را با توجه به جنسیت و دین پژوهان و دانشجویان نشان می‌دهد. میانگین نمرات هوش معنوی در دانشجویان دختر برابر با ۱۱۵/۳۵ و در دانشجویان پسر برابر با ۱۱۲/۳۰ می‌باشد و میانگین نمرات تاب‌آوری در دانشجویان دختر برابر با ۶۴/۸۴ و در دانشجویان پسر برابر با ۶۴/۱۵ می‌باشد.

میانگین نمرات هوش معنوی در دین پژوهان برابر با ۱۱۹/۱۶ و در دانشجویان برابر با ۱۱۳/۲۷ می‌باشد و میانگین نمرات تاب‌آوری در دین پژوهان برابر با ۶۶/۱۶ و در دانشجویان برابر با ۶۴/۳۳ می‌باشد.

جدول ۳: نتایج آزمون همبستگی پیرسون در خصوص رابطه بین هوش معنوی با میزان تاب‌آوری

متغیر	تعداد	تاب‌آوری	سطح معناداری
هوش معنوی	۲۲۸	۰/۵۸	۰/۰۱

$p < 0/01$

بر اساس جدول ۳ می‌توان گفت بین هوش معنوی با تاب‌آوری دانشجویان و دین پژوهان دانشگاه کاشان ضریب همبستگی به میزان $r = 0/58$ وجود دارد. چون ضریب همبستگی به دست از سطح معنی‌داری استاندارد ($\alpha = 0/01$) کمتر می‌باشد بنابراین می‌توان گفت بین هوش معنوی با میزان تاب‌آوری دانشجویان و دین پژوهان دانشگاه کاشان رابطه معنی‌دار وجود دارد.

جدول ۴: نتایج آزمون t مستقل دو گروهی برای مقایسه دوجنس در متغیرهای پژوهش

نتایج آزمون t مستقل	نتایج آزمون لوین در خصوص برابری واریانس‌ها	
	p-value	F
نتایج آزمون t مستقل	p-value	F
جنسیت	d.f	متغیر
M	t	value
۱۱۵/۳۵ دختران	۰/۰۶	هوش معنوی
۱۱۲/۳۰ پسران	۰/۸۰	
۶۴/۸۴ دختران	۱/۶۷	تاب‌آوری
۶۴/۱۵ پسران	۰/۱۹	

نتایج آزمون لوین نشان داد چون در هر دو متغیر $p > 0/05$ می‌باشد بنابراین فرض برابری واریانس‌ها در دو گروه دختران و پسران تأیید می‌شود. نتایج آزمون t نشان می‌دهد در هر دو متغیر هوش معنوی و تاب-

پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی ... ۳۸۱

تاب آوری چون $p > 0/05$ است بنابراین تفاوت بین میانگین دختران و پسران در هر دو متغیر هوش معنوی و تاب آوری معنی دار نیست.

جدول ۵: نتایج آزمون t مستقل دو گروهی برای مقایسه دو گروه دانشجویان و دین پژوهان در متغیرهای پژوهش

نتایج آزمون t مستقل					نتایج آزمون لوین در خصوص برابری واریانس ها		
p- value	d.f	t	M	گروهها	p - value	F	متغیر
			۱۱۳/۲۷	دانشجویان			
۰/۱۰	۲۲۶	-۱/۶۳			۰/۱۷	۱/۸۴	هوش معنوی
			۱۱۹/۱۶	دین پژوهان			
			۶۴/۳۳	دانشجویان			
۰/۵۵	۲۲۶	-۰/۵۹			۰/۳۸	۰/۷۵	تاب آوری
			۶۶/۱۶	دین پژوهان			

نتایج آزمون لوین نشان داد چون در هر دو متغیر $p > 0/05$ می باشد بنابراین فرض برابری واریانس ها در دو گروه دانشجویان و دین پژوهان تأیید می شود. نتایج آزمون t نشان می دهد در هر دو متغیر هوش معنوی و تاب آوری چون $p > 0/05$ است. بنابراین تفاوت بین میانگین دانشجویان و دین پژوهان در هر دو متغیر هوش معنوی و تاب آوری معنی دار نیست.

۵) بحث و نتیجه گیری

باتانو (۲۰۰۴) بیان می دارد انسان همواره با مشکلات روبرو بوده است و برای مقابله مفید، به دنبال دستیابی به راههایی بوده تا با کمترین آسیب ممکن، به حل مسائل و مشکلات خود پردازد. یکی از این راهها این است که به مشکلات به عنوان فرصتی برای بروز تواناییها نگریسته شود. با توجه به مشکلات و آسیبهای احتمالی که انسان در فرایند رشد و تحول تجربه می کند، توانایی عبور از دشواریها و غلبه بر شرایط سخت با وجود حفظ تعادل روانی اهمیت زیاد دارد. یکی از مهم ترین سازههایی که در روانشناسی مثبت نگر در رابطه با این توانایی مطرح شده است تاب آوری می باشد این پژوهش، با هدف بررسی پیش بینی میزان

تاب‌آوری بر اساس هوش معنوی در دانشجویان و دین پژوهان انجام شده است و در پی آن است که دریابد آیا هوش معنوی می‌تواند نقشی در میزان تاب‌آوری داشته باشد؟

یافته‌های پژوهش نشان داد هوش معنوی با تاب‌آوری رابطه مثبت معنی دار دارد. این نتیجه با یافته‌های پژوهش کشاورزی و یوسفی (۱۳۹۱)، دهقانی و رجیبی (۱۳۹۲)، پورنسایی و همکاران (۱۳۹۲)، خرمایی و همکاران (۱۳۹۲)، اسمیت (۲۰۰۵) هم‌خوانی دارد.

یافته‌های حاصل از مطالعات اسپرلوس و داداشی خاص (۱۳۹۱) که یکی از مهم‌ترین مشخصه‌های هوش معنوی توانایی حل مسأله است. بر همین اساس برای این که معنویت، شکلی از هوش باشد بایستی بتواند انسان را در حل مسائل و مشکلاتش یاری دهد.

افراد دارای هوش معنوی در مشکلات و مسایل زندگی قادر به یافتن راه حل مناسب می‌باشند و میزان تاب‌آوری بیشتری از خود نشان می‌دهند در تبیین این یافته می‌توان گفت هوش معنوی فرایندی را پشت سر می‌گذارد که یکی از محورهای اصلی آن شناخت درست از خدا و داشتن هدف و معنا در زندگی است و داشتن معنا و هدف در زندگی مقدمه‌ای بر تاب‌آوری و سازگاری با مشکلات است. چنانچه فرد دارای سطح هوش معنوی افزون تری باشد، به تبع آن معنایی که به خود و جهان اطرافش می‌دهد توأم با احساس ارزشمندی و هدفمندی است بنابراین سختی‌ها را تحمل می‌کند و تاب‌آوری بیش تری را از خود نشان می‌دهد.

مک شری^۱ و همکاران (۲۰۰۲) تأکید می‌کنند که هوش معنوی زیربنای باورهای فرد است که بر عملکرد وی اثر می‌گذارد، به گونه‌ای که شکل واقعی زندگی را قالب بندی می‌کند. هوش معنوی باعث افزایش قدرت انعطاف پذیری و خودآگاهی انسان شده؛ به طوری که در برابر مشکلات و سختی‌های زندگی، بردباری و صبوری بیشتری دارند.

زوهر و مارشال (۲۰۰۰) بیان می‌کنند هوش معنوی موجب می‌شود فرد از رویدادها و حوادث زندگی بینش عمیق کسب کند، از سختی‌های زندگی نهراسد، با صبر و تعمق با آن‌ها رویارویی کند و راه حل‌های منطقی برای آن‌ها بیابد. لذا می‌توان اذعان نمود هوش معنوی قدرت انعطاف پذیری و خودآگاهی فرد را افزایش می‌شود به طوری که در برابر مشکلات و سختی‌های زندگی بردباری و صبوری بیشتری از خود نشان می‌دهد.

سیم و لو^۲ (۲۰۰۹) اعتقاد دارند هوش معنوی باعث ایجاد معنی و هدف برای زندگی می‌گردد؛ افراد دارای این ویژگی در زمان بحران بهتر با شرایط کنار می‌آیند چون با داشتن امید به خدا، آشفته‌گی روانی کمتری را تجربه می‌نمایند.

1. McSherry

2. Sim. T.N & Loh BSM

پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی ... ۳۸۳

کار (۲۰۰۴) نشان دادند افرادی که از هوش معنوی بالاتری برخوردارند دارای باور منسجم هستند که این باور باعث ایجاد معنا در زندگی و امید به آینده می‌گردد به طوری که به ناملایمات و فشارهای روانی که در زندگی رخ می‌دهد معنا می‌دهند و به زندگی امیدوار و خوش بین‌اند. از سوی دیگر این افراد از حمایت اجتماعی برخوردارند و همچنین سبک زندگی سالم‌تری دارند که همه این عوامل دلیلی بر میزان تاب‌آوری بیشتر این افراد و در نهایت سلامت روانی بالاتر آنان است.

یافته دیگر پژوهش حاکی از این است که اختلاف معناداری بین میزان تاب‌آوری دانشجویان دختر و پسر وجود ندارد به بیانی دیگر میزان تاب‌آوری دانشجویان دختر و پسر مشابه و یکسان است. که با یافته‌های پژوهشی خلعتبری و بهاری (۱۳۸۹)، آزادی و همکاران (۱۳۹۰)، جلیلی و حسین چاری (۱۳۹۰)، حمید و همکاران (۱۳۹۱)، کشاورزی و یوسفی (۱۳۹۱)، بور افضل و همکاران (۱۳۹۲)، پورنسایی و همکاران (۱۳۹۲)، دهقانی و رجبی (۱۳۹۲)، هارتمن^۲ و همکاران (۲۰۰۹)، وتر^۳ و همکاران (۲۰۱۰)، هنلی^۴ (۲۰۱۰) همسو می‌باشد.

کانر و دیویدسون (۲۰۰۳) بیان می‌کنند تاب‌آوری به طور فطری در انسان وجود دارد و بخشی از ترکیب ژنتیکی فرد را شکل می‌دهد و همچنین قادر است به طور طبیعی در شرایط معین محیطی آشکار گردد و ارتقاء یابد.

هاکینز، کاتالانو و میلر^۵ (۱۹۹۲) نشان دادند پدیده تاب‌آوری ظرفیتی ذاتی در هر فرد است پژوهش‌های بسیاری نیز بر فطری بودن، بالقوه بودن و آموزش پذیری تاب‌آوری تأکید نموده‌اند. تاب‌آوری در هر سن و سطحی می‌تواند رخ دهد که قابل آموزش است.

در توجیه این یافته باید متذکر شد که یکی از تجارب مشترک و فراگیر افراد بررسی شده در این پژوهش، داشتن تحصیلات عالی یا حضور در محیط‌های دانشگاهی است. به نظر می‌رسد داشتن چنین تجربیاتی نیز می‌تواند به عنوان یک عامل باقوه، تفاوت نداشتن دو جنس را تا حدودی تبیین کند.

از سوی دیگر تفاوت معناداری بین دانشجویان دختر و پسر از نظر هوش معنوی وجود ندارد؛ به عبارت دیگر، جنسیت در داشتن هوش معنوی بالا یا پایین تأثیری ندارد این نتیجه با یافته‌های تحقیقات انجام شده توسط رقیب و همکاران (۱۳۸۷)، فراهنگ پور و همکاران (۱۳۸۹)، یعقوبی (۱۳۸۹)، آقابابایی و همکاران (۱۳۹۰)، اکبری زاده و همکاران (۱۳۹۰)، نورزاد قراملکی و همکاران (۱۳۹۰)، حمیدی و صداقت (۱۳۹۱)، ضمیری نژاد و همکاران (۱۳۹۲) همسو می‌باشد. همچنین این یافته با نتایج پژوهش‌های یانگ^۶ (۲۰۰۶) در تایوان و یانگ و ماب^۷ (۲۰۰۷) در کشور چین، سالی ماگزیمو (۲۰۰۷) در آمریکا هم‌خوانی دارد. لازم به ذکر است هیچ کدام از

1. Carr

2. Hartman, J

3. Vetter, S

4. Henley, R

5. Hawkins, Catalano, & Miller

6. Yan Yang, Ke-Ping

7. Ping Xiu-Ying Maob

پژوهشگران مذکور از آزمون واحدی درباره ارزیابی هوش معنوی استفاده نکرده بودند ولی نتایج مشابهی را درباره ویژگی‌های دموگرافیک گزارش کرده‌اند.

در تبیین این یافته می‌توان اذعان نمود که با توجه به این که دانشجویان مورد مطالعه پیرو دین اسلام هستند و دین اسلام نیز بر رشد معنویت تأکید نموده و در آموزه‌های خود انسان‌ها را به تفکر در وجود انسان و عالم، هدفمند بودن، معنابخش بودن زندگی و توجه به ابعاد غیر مادی مانند روح تشویق می‌کند؛ بنابراین می‌توان گفت که یکی از دلایلی که منجر به عدم وجود تفاوت در هوش معنوی دانشجویان دختر و پسر شده است، وجود اعتقادات و باورهای مذهبی مشترک بین آن‌ها می‌باشد.

از یافته‌های دیگر پژوهش حاضر این بود که بین دین پژوهان و دانشجویان در خصوص میزان تاب‌آوری تفاوت معنی دار وجود ندارد. این یافته با نتایج پژوهش جلیلی و حسین چاری (۱۳۹۰) همسو می‌باشد.

فلاچ (۱۹۸۸) اعتقاد دارد که تاب‌آوری طی یک فرایند شکست مجدد ایجاد می‌گردد و انسجام مجدد فرد در این فرایند شکست، به انرژی نیاز دارد که این انرژی یک منبع معنوی و ذاتی است (کایل، ۲۰۰۳: ۲۵).

در تبیین این یافته می‌توان گفت دانشجویان مورد بررسی، در یک جامعه اسلامی و معنوی زندگی می‌کنند و عامل مذهب از اصول اساسی زندگی آن‌ها به شمار می‌آید؛ از سوی دیگر از آن جایی که اسلام برنامه سالم سازی است، این سلامت در سایه تسلیم در برابر مشیت الهی و اجرای دستورات خداوند به دست می‌آید. بنابراین همه برنامه‌های اسلام، راه را برای آرامش خیال و سلامت روان انسان و در نهایت تاب‌آوری وی هموار و آماده می‌سازد (آقایی چاوشی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۵۰). و این سبب می‌گردد که بین دین پژوهان و دانشجویان عادی از نظر میزان تاب‌آوری تفاوت معناداری وجود نداشته باشد زیرا افراد تاب‌آور با احتمال بیشتری در رویارویی با شرایط ناگوار، در جست و جوی معنا هستند.

همچنین بین دین پژوهان و دانشجویان در خصوص میزان هوش معنوی تفاوت معنی دار وجود ندارد. این یافته با نتایج پژوهش رقیب و همکاران (۱۳۸۷)، ضمیری نژاد و همکاران (۱۳۹۲) همسو می‌باشد ولی با نتایج پژوهش آقابابایی و همکاران (۱۳۹۰)، رئیسی و همکاران (۱۳۹۲) ناهمسو است.

امونز معتقد است هوش معنوی مجموعه‌ای از توانایی‌ها برای کاربرست منابع دینی است. در حالی که معنویت جستجو برای یافتن عناصر مقدس، معنایابی، هشیاری بالا، نوعی تعالی است. هوش معنوی شامل توانایی برای عملی نمودن چنین موضوعات است که می‌تواند کارکرد و سازگاری فرد را پیش بینی کند و نتایج ارزشمندی به بار آورد (زارعی و همکاران، ۱۳۹۱: ۶۰). برخلاف مذهب و معنویت که در هر زمینه فرهنگی و مذهبی متفاوت می‌باشد؛ هوش معنوی در زمینه مذهبی تفاوتی نمی‌کند (فرهنگی و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۲).

نتایج پژوهش حاضر نیز در راستای آیات قران و دین اسلام است. معنویتی که قران از آن سخن به میان می‌آورد دارای خصوصیات ذیل است: ۱- جاودانه و ابدی است «ما عندکم ینفذو ما عند الله باق» (نحل/۹۶) - فراجستیی و فرا طبقاتی است «من عمل صالحا من ذکر او انشی و هو مومن فلنحینه حیاه طیبه» (نحل/۹۷) - ۳- مبتنی بر ایمان و عمل صالح است (در بیش از ۵۲ مورد قران ایمان را همراه با عمل صالح آورده است) یعنی

پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی ... ۳۸۵

ایمان اسلامی و معنویت قرآنی با عمل و فعالیت‌های ناب و خالص گره خورده است و همه عرصه‌های عملیاتی و ساحت‌های رفتاری را شامل می‌گردد^۴ - تصعید یابنده و تعالی پذیرانه است. فرمود: «الیه یصعد الکلم الطیب و العمل الصالح یرفعه» (فاطر/۱۰) ۵- آرامش دهنده است «الا بذكر الله تطمئن القلوب» (رعد/۲۸). (رودگر، ۱۳۸۸: ۲۷ و ۲۸).

با توجه به نظر ولمن^۱ (۲۰۰۱) که معتقد است هوش معنوی می‌تواند با رسیدگی و تعلیم و تربیت ارتقاء یابد و همچنین با توجه به اعتقاد الکینز و کاندوش^۲ (۲۰۰۴) که نشان داد هوش معنوی یک هوش ذاتی است و همانند هوش‌های دیگر می‌تواند رشد کند پس می‌توان نتیجه گرفت که این هوش را در افراد می‌توان تقویت کرد.

دوران دانشجویی زمان مناسبی برای آموزش هوش معنوی است چرا که دانشجو سؤالات فراوانی در این زمینه در ذهن می‌پروراند و پرورش معنویت می‌تواند دانشجو را در توجه به تجربه‌های معنوی و به کارگیری آن در حل مسائل و درک ارزش و معنای زندگی یاری دهد. محیط‌های غنی که سؤالات معنوی را بر می‌انگیزاند می‌تواند باعث افزایش و تقویت هوش معنوی گردد، بدین جهت با ایجاد سمینارها و کارگاه‌هایی در این زمینه برای دانشجویان امکان دستیابی به این هدف فراهم می‌گردد.

در نهایت می‌توان هوش معنوی را صرف نظر از تفاوت‌های فردی و جمعیت شناختی، با تمرین‌های مختلف، توجه، تغییر هیجانانگیز و تقویت کردن رفتارهای اخلاقی افزایش داد. یکی از بهترین راه‌های تقویت آن، آموزش علوم همراه با والایی‌ها و عظمت‌های راستین و نشان دادن افق‌های بلند است که پرده محدودیت‌های فکری را می‌برد تا متریبان بتوانند آن چه را که دیدنی و شنیدنی است، ببینند و بشنوند و آن‌گاه جهش و تحرکی در جهت رهایی از دایره بسته زندگی حیوانی بیابند و معنای هستی و حیات را دریابند. از محدودیت‌های پژوهش باید به اندازه و ویژگی‌های نمونه اشاره کرد. لذا در تعمیم نتایج باید احتیاط لازم را لحاظ کرد.

یافته‌های پژوهش حاضر اطلاعات مهمی برای فرد، دست اندرکاران نظام آموزشی و مراکز مشاوره فراهم می‌آورد تا افراد از طریق پرورش هوش معنوی در مواجهه با مشکلات و تنش‌های زندگی سازگاری بهتری را نشان دهند و در جهت ارتقاء تاب‌آوری افراد گام بردارند.

منابع

- احمد زاده اهری، لیلا. پور محمدی گلو، پریسا. هاشمی، تورج. (۱۳۸۹). نقش عامل های شخصیتی و ادراکات خود ارزشمندی در پیش بینی تاب آوری دانشجویان، مجموعه مقالات سومین کنگره انجمن روان شناسی ایران.
- اسهرلوس، وحیده؛ داداشی خاص، اسماعیل. (۱۳۹۱). تأثیر هوش معنوی مدیران بر عملکرد کارکنان سازمان های دولتی، ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، دوره دوم، شماره ۳، صص ۹۷-۱۳۵.
- اکبری زاده، فاطمه؛ باقری، فریبرز؛ حاتمی، حمیدرضا؛ حاجیوندی، عبدالله. (۱۳۹۰). ارتباط بین هوش معنوی، سخت رویی و سلامت عمومی در بین پرستاران، مجله دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، ۱۵(۶)، صص ۴۷۲-۴۶۶.
- آقابابایی، ناصر؛ فراهانی، حجت اله؛ فاضلی مهر آبادی، علیرضا. (۱۳۹۰). هوش معنوی و بهزیستی فاعلی، روان شناسی و دین، سال چهارم، شماره سوم، صص ۸۳-۹۶.
- آقایانی چاوشی، اکبر؛ طالبیان، داود؛ طرخورانی، حمید؛ صدقی جلال، هما؛ آزرمی، هاله؛ فتحی آشتیانی، حمید. (۱۳۸۷). بررسی رابطه نماز و جهت گیری مذهبی و سلامت روان، علوم رفتاری، دوره ۲، ش ۲، صص ۱۵۶-۱۴۹.
- باقری، مسعود؛ نمازیان، مریم؛ امیری، آتنا. (۱۳۹۱). بررسی رابطه هوش معنوی با خلاقیت و انگیزه پیشرفت مورد مطالعه: دانش آموزان متوسطه ناحیه یک کرمان، کنفرانس ملی کارآفرینی و مدیریت کسب و کارهای دانش بنیان، دانشگاه مازندران.
- پورافضل، فرزانه؛ سیدفاطمی، نعیمه؛ اینانلو، مهرانوش؛ حقانی، حمید. (۱۳۹۲). بررسی همبستگی استرس ادراک شده با تاب آوری در دانشجویان کارشناسی پرستاری، مجله دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی تهران (حیات)، دوره ۱۹، شماره ۱، صص ۵۲-۴۱.
- پورنسایی، غزل سادات؛ ربیعی، فاطمه؛ ستوده، سید امید. (۱۳۹۲). رابطه سلامت روان و هوش معنوی با تاب-آوری در بین دانش آموزان پایه ششم شهرستان بندر انزلی، ششمین کنگره بین المللی روان پزشکی کودکان و نوجوان: دانشگاه علوم پزشکی تبریز.
- جلیلی، علی؛ حسین چاری، مسعود. (۱۳۹۰). تبیین تاب آوری روان شناختی در دانشجویان ورزشکار و غیر ورزشکار، رشد و یادگیری حرکتی- ورزشی، شماره ۶، صص ۱۵۳-۱۳۱.
- حریری، نجلا؛ زرین آبادی، زرین. (۱۳۹۰). تحلیل جمعیت شناختی هوش معنوی کتابداران دانشگاه های دولتی شهر اصفهان، پژوهش نامه کتابداری و اطلاع رسانی، ۱(۲)، صص ۴۴-۲۹.

پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی ... ❖ ۳۸۷

- حمید، نجمه؛ کیخسروانی، مولود؛ بابامیری، محمد؛ دهقانی، مصطفی. (۱۳۹۱). بررسی رابطه سلامت روان و هوش معنوی با تاب آوری در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی کرمان، فصلنامه علمی- پژوهشی جنتاشاپیر، دوره سوم، شماره ۲.
- حمیدی، فریده؛ صداقت، حسین. (۱۳۹۱). بررسی مقایسه‌ای هوش معنوی دانش آموزان دوره متوسطه بر اساس جنسیت و پایه تحصیلی، زن در فرهنگ و هنر، دوره ۴، شماره ۴، صص ۷۵-۸۸.
- خرمایی، فرهاد؛ رحیمی، فیروزه؛ قلی پور، زهرا. (۱۳۹۲). بررسی رابطه تاب آوری، هوش معنوی و هوش اجتماعی در نوجوانان، ششمین کنگره بین المللی روان پزشکی کودک و نوجوان: دانشگاه علوم پزشکی تبریز.
- خلعتبری، جواد؛ بهاری، صونا. (۱۳۸۹). ارتباط بین تاب آوری و رضایت از زندگی، فصلنامه روان شناسی تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تنکابن، سال اول، شماره ۲، صص ۸۳-۹۴.
- دهقانی، یوسف؛ رجبی، سوران. (۱۳۹۲). بررسی رابطه تاب آوری با سلامت روان و هوش معنوی در دانش آموزان دیورستانی شهر بوشهر، ششمین کنگره بین المللی روان پزشکی کودک و نوجوان: دانشگاه علوم پزشکی تبریز.
- رقیب، مانده سادات؛ احمدی، سید جعفر؛ سیادت، سید علی. (۱۳۸۷). تحلیل میزان هوش معنوی دانشجویان دانشگاه اصفهان و ارتباط آن با ویژگی های جمعیت شناختی، پژوهشنامه مطالعات روان شناسی تربیتی، شماره هشتم، صص ۳۹-۵۶.
- رودگر، محمد جواد. (۱۳۸۸). معنویت گرایی در قرآن، فصلنامه علمی- پژوهشی علوم اسلامی، ۴(۱۴)، صص ۱۵-۳۲.
- رئیس، مرضیه؛ احمدی طهران، هدی؛ حیدری، سعیده؛ جعفریگلو، عصمت؛ عابدینی، زهرا؛ بطحایی، سید احمد. (۱۳۹۲). ارتباط هوش معنوی با شادکامی و پیشرفت تحصیلی در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی قم، مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی، ۱۳(۵)، صص ۴۴۰-۴۳۱.
- زارعی، اقبال؛ احمدی سرخونی، طاهره. (۱۳۹۱). نقش پیش بینی کننده های هوش معنوی و الگوهای ارتباطی با میزان رضایتمندی زناشویی زوجین مراجعه کننده به مراکز مشاوره در شهر بندر عباس، پژوهش های روان شناسی بالینی و مشاوره، ۲(۲)، صص ۱۱۶-۱۰۱.
- سامانی، سیامک؛ جوکار، بهرام؛ صحراگرد، نرگس. (۱۳۸۷). تاب آوری، سلامت روانی و رضایتمندی از زندگی، مجله روان پزشکی و روان شناسی بالینی ایران، سال سیزدهم، شماره ۳، صص ۲۹۵-۲۹۰.
- سهرابی، فرامرز. (۱۳۸۷). مبانی هوش معنوی، فصلنامه سلامت روان، سال اول، شماره اول، صص ۳۳-۳۰.
- صیدی سارویی، محمد؛ فرهنگ، صدف؛ امینی، مرضیه؛ حسینی، سیده مریم. (۱۳۹۲). رابطه الگوهای ارتباطی خانواده و ویژگی های شخصیتی با بهزیستی روان شناختی با واسطه گری تاب آوری در بیماران ام.اس، روش ها و مدل های روان شناختی، سال سوم، شماره یازدهم، صص ۳۸-۱۷.

- ضمیری نژاد، سمیه؛ پیلتن، مریم؛ حق شناس، مرتضی؛ تیرایی، یاسر؛ اکابری، آرش. (۱۳۹۲). پیش بینی شادکامی دانشجویان بر اساس هوش معنوی، *مجله دانشگاه علوم پزشکی سبزوار*، دوره ۲۰، شماره ۵، صص ۷۸۱-۷۳۳.
- عبدالله زاده، حسن؛ باقرپور، معصومه، بوژمهرانی، سمانه؛ لطفی، محدثه. (۱۳۸۸). *هوش معنوی (مفاهیم، سنجش و کاربردهای آن)*، انتشارات روان سنجی.
- فراهنگ پور، فرناز؛ خدیوی، اسداله؛ ادیب، یوسف. (۱۳۸۹). *رابطه هوش معنوی و عزت نفس با پیشرفت تحصیلی دانش آموزان در سال تحصیلی ۹۰-۸۹، زن و مطالعات خانواده*، سال سوم، شماره ۹، صص ۹۷-۱۱۹.
- فرهنگی، علی اکبر؛ فتاحی، مهدی؛ واثق، بهاره؛ نرگسیان، عباس. (۱۳۸۸). *هوش پیش بینی کننده رهبری تحول آفرین: بررسی روابط میان هوش معنوی، هوش عاطفی و رهبری تحول آفرین، فصلنامه علوم مدیریت ایران*، سال چهارم، شماره ۱۵.
- کریمی موفقی، حسین؛ اکبری لاکه، مریم؛ مکارم؛ عباس؛ اسماعیلی، حبیب اله، ابراهیمی، مهدی؛ عاشوری، احمد. (۱۳۹۱). *ارتباط هوش معنوی با توانمندی تدریس در اعضای هیأت علمی دانشکده پزشکی، مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی*، ۱۲(۸): ۵۶۳-۵۵۴.
- کشاورزی، سمیه؛ یوسفی، فریده. (۱۳۹۱). *رابطه بین هوش عاطفی، هوش معنوی و تاب آوری، مجله روان شناسی*، سال ۱۶، شماره ۳ (پیاپی ۶۳)، صص ۳۱۸-۲۹۹.
- کشتکاران، طاهره. (۱۳۸۸). *رابطه الگوهای ارتباطی خانواده با تاب آوری در دانشجویان دانشگاه شیراز، دانش و پژوهش در روان شناسی کاربردی*، شماره ۳۹، صص ۷۸-۶۹.
- محمدی، مسعود. (۱۳۸۴). *بررسی عوامل مؤثر بر تاب آوری در افراد در معرض خطر سوء مصرف مواد، رساله دکتری، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران*.
- نورزاد قراملکی، فاطمه؛ میر نسب، میر محمود؛ غباری بناب، باقر؛ هاشمی، تورج. (۱۳۹۰). *رابطه هوش معنوی با شیوه‌های مقابله مذهبی در دانشجویان دانشگاه تبریز، اولین همایش ملی یافته‌های علوم شناختی در تعلیم و تربیت: دانشگاه فردوسی مشهد*.
- یعقوبی، ابولقاسم. (۱۳۸۹). *بررسی رابطه هوش معنوی با میزان شادکامی دانشجویان دانشگاه بوعلی همدان، پژوهش در نظام‌های آموزشی*، ۴(۹)، صص ۸۵-۹۵.
- Alvord, C. B., Bogar C B and Hulse-Killacky D, (2006). **Resiliency Determinants and resiliency processes among female adult survivors of childhood sexual abuse**, *Journal of Counseling & Development*, 84 (3): 318-327.
- Carr, A. (2004). **Positive psychology: the science of happiness and human strengths**. Library of Congress Cataloging in Publication Data. *Handbook of psychology*. 1st ed. New York: Brunner-Routledge Press: 237-315.

- Chau-kiu Cheung., Ping KwongKam.(2012).**Resiliency in older Hong Kong Chinese: Using the grounded theory approach to reveal social and spiritual conditions**, *Journal of Aging Studies*, 26(3),Special Section: Innovative Approaches to International Comparisons:355–367.
- Connor, Kathryn M., Davidson, Jonathan R. T. (2003). **Development of a new resilience scale: The Connor – Davidson resilience scale (CD- RISC)**. *Depression and anxiety*, 18: 76- 82.
- Elkins, M & Cavendish.(2004). “**Developing a plan for pediatric spiritual care**”, *Holistic Nursing Practice* 18(4):179-186.
- Emmons, R. A. (2000). **Is spirituality an intelligence? Motivation, cognition, and the psychology of ultimate concern**, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 10(1):3-26.
- Farkasa, Dávid., Orosza. Gábor.(2013).**The link between ego-resiliency and changes in Big Five traits after decision making: The case of Extraversion**, *Personality and Individual Differences*, 55(4): 440–445.
- Hartman, J. L, Turner, M. G, Daigle, L. E, Exum, M. L. &Cullen ,F. T. (2009). **Exploring the gender differences in protective factors: Implications for understanding resiliency**. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53 (3): 249.
- Herrman, H; Stewart, D.E; Diaz-Granada, N; Berger, E.L Jackson, B, Yuen, T. (2011). **What is Resilience?**; *Canadian Journal of Psychiatry* ,56(5): 258-265.
- Hawkins, J. D., Catalano, R. F., & Miller, J. Y.(1992). **Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention**. *Psychological Bulletin*,112: 6-105.
- Henley, R. (2010). **Resilience enhancing psychosocial programs for youth in different cultural contexts: Evaluation and research**. *Progress in Development Studies*,10 (4):295–307.
- Kalil, A.(2003).**Family resilience and good child outcomes**. *A review of literature*, Wellington: Centre for Social Research and Evaluation, Ministry of Social Development.
- Newman, R.,(2003). **Providing direction on the road to resilience**. *Behavioral Health Management*, 23 (4): 42–43.
- Laufey. D, s. Ragnarsdttir.(2012).**Resilience in Man with Prostate Cancer: Relationship between Resilience, Social Support and Distress**, BSC in Psychology, Thesis: Department of Psychology School of Business.
- Mc sherry, W., P. Draper & D. Kendrick.(2002).”**The construct validity of a rating scale designed to assess spirituality and spiritual care**”, *International Journal of Nursing Studies*, 39(7): 723-734.
- Sally Itliong Maximo (2007). **The Constructs of spiritual Intelligence, its correlates withstress Management and Variation Across Selected Variables**, [http:// ds pace. slue. edu. ph/ bitstream/123456789/44/1](http://dspace.slue.edu.ph/bitstream/123456789/44/1).

- Sim. T.N, Loh BSM.(2009).**Attachment to God; measurement and dynamics.** *Journal Social and Personal Relationships*, 20(7): 373-389
- Smith, M.(2005).**Spiritual quotient questionnaire: (SQQ).**,www.myskillsprofile.Com.
- Vetter S, Dulaev I, Mueller M, Henley RR, Gallo WT, Kanukova Z.(2010). **Impact of resilience enhancing programs on youth surviving the Besant school siege.** *Child Adolescent Psychiatry Mental Health.* 22; 4: 11.
- Wolman, R. N. (2001). **Thinking with your soul: Spiritual intelligence and why it matters.** New York: Harmony Books.
- Yan Yang, Ke-Ping.(2006). **The Spiritual Intelligence of Nurses in Taiwan,** *Journal of Nursing Research*,14(1): 24-35.
- Yang, Ke-Ping Xiu-Ying Maob, (2007). **A Study of Nurses Spiritual Intelligence: A Cross-sectional Questionnaire Survey,** *International Journal of Nursing Studies*,44(6):999-1010.
- Yu XN, Lau JT, Mak WW, Zhang J, Lui WW, Zhang J.(2011).**Factor structure and psychometric properties of the Connor-Davidson Resilience Scale among Chinese adolescents.** *Comprehensive Psychiatry.* 52(2): 218-224.
- Zohar, D., & Marshall, I. (2000).**SQ: Connecting with our spiritual intelligence,** New York: Bloomsbury

